

O‘ZBEK LATIFALARI MATNIDA SO‘Z TURKUMLARINING KULGI YARATISHDAGI USLUBIY IMKONIYATLARI

Husaynova MahliyoXon Ma’rufjon qizi

FDTU o‘qituvchisi,

tel: +978775566

husaynovamahliyoXon@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23772235>

Annotatsiya: Mazkur maqolada latifalar matnining yuzaga kelishi, uning janriy va matniy xususiyatlari hamda boshqa turdagi matnlardan farqlovchi jihatlari yoritiladi. Tadqiqotda latifalar matnining o‘ziga xos lingvistik tabiati tahlil qilinib, unda kulgi va hajvni yuzaga keltirishda ishtirok etuvchi morfologik vositalarning o‘rni aniqlanadi. Xususan, latifalar matnida faol qo‘llanadigan so‘z turkumlari, ularning semantik va uslubiy vazifalari ko‘rib chiqiladi. Jumladan, ot va fe‘l so‘z turkumlarining latifalar matni mazmunini shakllantirish, voqea rivojini ta‘minlash hamda kulgi effektini hosil qilishdagi ahamiyati misollar asosida tahlil etiladi.

Abstract: This article discusses the emergence of anecdotal texts, their genre-specific and textual characteristics, as well as the features that distinguish them from other types of texts. The study analyzes the unique linguistic nature of anecdotal texts and determines the role of morphological means involved in creating humor and comic effect. In particular, attention is paid to the parts of speech actively used in anecdotal texts and to their semantic and stylistic functions. Specifically, the significance of nouns and verbs in shaping the content of anecdotal texts, ensuring the development of events, and generating humorous effect is examined through illustrative examples.

Аннотация: В исследовании анализируется своеобразная языковая природа текста анекдота и определяется роль морфологических средств, участвующих в создании юмористического и комического эффекта. Особое внимание уделяется частям речи, активно используемым в тексте анекдота, а также их семантическим и стилистическим функциям. В частности, на основе примеров анализируется значение существительных и глаголов в формировании содержания анекдотического текста, развитии событий и создании комического эффекта.

Kalit so‘zlar: latifalar matni, kulgi hosil qiluvchi vositalar, morfologik-stilistik xususiyatlar, presuppozitsiya, kalambur, hajv.

Keywords: anecdotal text, humor-generating means, morphological-stylistic features, presupposition, pun, satire.

Ключевые слова: текст анекдота, средства создания комического эффекта, морфолого-стилистические особенности, пресуппозиция, каламбур, сатира.

Latifa xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va keng tarqalgan hajviy janrlaridan biri hisoblanadi. U jamiyat hayotining turli jabhalarini qamrab olib, xalqning dunyoqarashi, turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlarini kulgi vositasida aks ettiradi. O‘zbek xalqining turli yig‘inlari, davralari va

suhbatlarini latifalarsiz tasavvur qilish qiyin. Shu bois latifalar nafaqat ko‘ngilochar, balki tarbiyaviy va tanqidiy vazifani ham bajaradi.

Latifalar hajman ixcham bo‘lib, odatda bir yoki ikki lavhadan tashkil topadi va kutilmagan yakun bilan tugallanadi. Aynan yakuniy jumlada latifaning asosiy mazmuni, hikmati va kulgi hosil qiluvchi markazi mujassamlashadi. Kulgi ko‘pincha voqea rivoji bilan yakun o‘rtasidagi nomuvofiqlik, presuppozitsiya hamda yashirin ma’nolar asosida yuzaga keladi.

Latifalar mazmunan ijtimoiy-siyosiy hayot, oilaviy munosabatlar, kasb-hunar va kundalik turmush bilan bog‘liq mavzularni qamrab oladi. Ularning xalq orasida keng tarqalganligi matnda turli ijtimoiy qatlamlarga xos til birliklarining qo‘llanishiga sabab bo‘lgan. Shuning uchun latifalar matnida adabiy til unsurlari bilan bir qatorda so‘zlashuv nutqiga xos birliklar ham faol uchraydi.

Latifalarda kulgi hosil qilishda tilning turli sathlariga oid vositalar ishtirok etadi. Xususan, morfologik vositalar matnning ta’sirchanligini kuchaytirish va kulgi effektini yuzaga keltirishda muhim o‘rin tutadi. Grammatik shakllarning uslubiy imkoniyatlari hamda ularning kalambur va presuppozitsiya bilan uyg‘unlashuvi latifalar matnining o‘ziga xos lingvostilistik xususiyatlarini namoyon etadi, jumladan, turli so‘z turkumlariga oid juft va takroriy so‘zlarni qo‘llash eng faol unsur hisoblanadi. Quyida shu mavzuga oid latifalarni tahlil qilamiz.

Restoranda ikkita o‘zbek ofitsiantga buyurtma berishyapti:

– Bizga **choy-poy, non-pon, ovqat-povqat** olib keling.

Nariroqda o‘tirgan rus ayol ularni gapini eshitib:

– Nimaga sizlar har bir so‘zga qo‘shimcha qo‘shib gapirasizlar? Choy, non, ovqat desangiz bo‘lmaydimi? Agar gaplaringizga qo‘shimcha qo‘shmasdan gapirsangiz, bir tarelka tilla beraman, – debdi.

Shunda o‘zbeklardan biri:

– **Tarelka-parelkasi** bilan berasizmi?

Mazkur latifa matnida kulgi ot so‘z turkumiga mansub takroriy birliklarning qo‘llanishi orqali yuzaga kelgan. Choy-poy, non-pon, ovqat-povqat kabi shakllarda ikkinchi komponentning dastlabki tovushi fonetik jihatdan o‘zgarib, takroriy birlik hosil qilgan. Ushbu shakllar so‘zlashuv nutqiga xos bo‘lib, umumlashtirish va noaniqlik ma’nosini ifodalash bilan birga, nutqqa o‘ziga xos ekspressivlik ham beradi. Latifaning kulgili yakunida esa tarelka-parelkasi birligi qo‘llanib, suhbatdoshning avvalgi e’tiroziga ayni usulda javob berilishi kutilmaganlikni yuzaga keltiradi. Natijada takroriy ot shaklining kontekstga mos ravishda qo‘llanishi latifadagi kalambur va kulgi effektini kuchaytirgan.

Bir kuni afandi kabobxonani yonidan o‘ta turib, kabobdan chiqayotgan tutun hidini hidlabdi. Ziqa kabobpaz “Seni bir boplay!” deb afandini to‘xtatib, unga do‘q uribdi:

– Kabobdan chiqayotgan tutunni hidlaganing uchun pul to‘la! – desa, uddaburon afandi cho‘ntagidan tangalarini chiqaribdi-da, “**jaranglatib-jaranglatib**” yana cho‘ntagiga solib yo‘lida ketavergan ekan.

Mazkur latifada **jaranglatib-jaranglatib** ot so‘z turkumiga oid takroriy so‘z bilan yashirin ma‘nodagi kulgi yuzaga kelgan. Ya‘ni siz ham tangananing jarang-jurungini eshitdingiz, mana shu ovozi mening to‘lovimdir degan mot qilish shakliga ega kosa tagidagi nimkosa ma‘no mujassam.

Boy otalardan biri o‘g‘lini institutdagi imtixonlarni topshirish uchun o‘qituvchilar bilan “kelishib” qo‘yibdi.

– *O‘g‘limni bilimi sal pastroq. Sizdan iltimos, osonroq **savol bersangiz**...*

*O‘qituvchi **rozi bo‘libdi** va imtixon boshlanibdi. Navbat boyni o‘g‘liga kelibdi.*

– *Sizga oson **savol beraman**. Abdulla Oripovning “O‘zbekiston” she‘rini kim yozgan? - debdi o‘qituvchi.*

Haligi yigit o‘ylanib turib:

– *Shukur Burxonov, – **dermish**...*

Mazkur latifa matnida kulgi effektining yuzaga kelishida fe‘l turkumiga mansub birliklarning semantik va uslubiy qo‘llanishi muhim o‘rin tutadi. Matnda *kelishib qo‘ymoq, rozi bo‘lmoq, savol bermoq, o‘ylanib turmoq, dermish* kabi fe‘l shakllari voqea rivojini ta‘minlash bilan birga, vaziyatning yashirin mazmunini ochishga xizmat qiladi. Xususan, “kelishib qo‘yibdi” birikmasi imtihondan oldingi norasmiy kelishuvni anglatib, latifaning asosiy presuppozitsiyasini shakllantiradi. “Dermish” shakli esa yigitning noto‘g‘ri javobini kinoyali tarzda ifodalab, kutilmagan yakun orqali kulgi effektini kuchaytiradi. Demak, fe‘l shakllari bu matnda nafaqat harakat va holatni, balki presuppozitsiya va kulgi mazmunini shakllantiruvchi lingvostilistik vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Geografiya darsida o‘qituvchisi Afandining javobidan qoniqmay:

– *Ko‘rinib turibdiki, uy vazifasini bajarmabsan, geografiya fanidan berilgan topshiriqni yaxshi o‘qimay kelibsan, – debdi.*

– *Kecha dadam, yuz berayotgan hodisalar yaqinda dunyo xaritasini o‘zgartirib yuboradi, degan edi. Men shoshilmay, shuni kutib turishni lozim topdim, – javob beribdi Afandi*

Mazkur latifada kulgi fe‘l va uning shakllari orqali yuzaga kelgan kutilmagan ma‘no asosida shakllangan. Matnda bajarmabsan, o‘qimay kelibsan, yuz berayotgan, o‘zgartirib yuboradi, kutib turishni lozim topdim kabi fe‘l birliklari voqea rivojini ifodalash bilan birga, Afandining javobidagi kinoyani yuzaga chiqaradi. Ayniqsa, “o‘zgartirib yuboradi” va “kutib turishni lozim topdim” birikmalari o‘rtasidagi semantik bog‘lanish kulgining asosini tashkil etadi: Afandi topshiriqni bajarmaganini o‘zining “dunyo xaritasi o‘zgarishini kutgani” bilan izohlaydi. Shu tariqa fe‘l shakllari vaziyatni harakat jihatdan ifodalashdan tashqari, kutilmagan mantiqiy bog‘lanish va kinoyaviy ma‘noni shakllantirib, kulgi effektini kuchaytirgan.

Imtixon savoliga javob topolmay o‘tirgan talaba yoniga o‘qituvchi kelib:

– *Bu fandan biliming yomon ekani ko‘rinib turibdi. Kel, senga boshqa savol beraman. Birinchi savol. Mana shu xonada nechta chiroq bor? – debdi.*

Talaba savolga javob topa olmay o‘tirganida, tepadagi chiroqlarni sanab chiqqan ekan. U darrov, sakkizta, – debdi.

O‘qituvchi esa:

– *Topolmading. Meni portfelimdagi bilan to‘qqizta. Imtihondan o‘tolmading, – debdi.*

Talaba ikkinchi martta imtihonga kirib, yana shu holatga tushibdi. Endi u professorni savoliga, to‘qqizta chiroq bor, deb javob beribdi.

Professor:

– Topa olmading. Bugun meni portfelim bo‘sh, - desa,

Talaba:

– Lekin meni sumkamda bor!, - degan ekan talaba.

Mazkur latifa matnida kulgi effektining yuzaga kelishida son so‘z turkumiga mansub birliklarning qo‘llanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Matnda birinchi, ikkinchi tartib sonlari hamda sakkizta, to‘qqizta sanoq sonlari voqea rivoji va savol-javob jarayonini aniq ifodalashga xizmat qilgan. Ayniqsa, chiroqlar sonining sakkizta – to‘qqizta tarzida o‘zgarib borishi va yakunda talabaning “Lekin meni sumkamda bor!” degan javobi son bilan bog‘liq mantiqiy vaziyatni kutilmagan tarzda burib, kulgi effektini yuzaga keltiradi. Demak, son birliklari bu matnda nafaqat miqdor va tartibni ifodalash, balki kutilmaganlik va kulgili vaziyatni shakllantiruvchi lingvostilistik vosita sifatida ham xizmat qilgan.

Xulosa qilib aytganda, latifalar mazmuni va kulgi hosil qilish usullari jamiyatdagi o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liq. Tahlil qilingan misollar shuni ko‘rsatadiki, kulgi faqat voqeaning mazmuni orqali emas, balki morfologik vositalarning kontekstual qo‘llanishi orqali ham yuzaga keladi. Ot, fe‘l va son turkumiga mansub birliklarning kutilmagan ma‘noda qo‘llanishi, grammatik shakllarning uslubiy imkoniyatlari, presuppozitsiya va kalambur bilan uyg‘unlashuvi latifaning kulgili yakunini shakllantiradi. Demak, morfologik birliklar latifalar matnida nafaqat grammatik vazifani bajaradi, balki kutilmaganlik, kinoya va kulgi effektini yuzaga keltiruvchi muhim lingvostilistik vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Рустамов И.Т. Латифаларнинг прагматик хусусиятлари. ЎЗМУ хабарлари.Н 1/1 2017.
2. Я.Мадалиев. Туркий халқлар оғзаки ижодида латифа жанри: типологияси, мотивлари, таснифи (Ўзбек ва қozoқ латифалари мисолида) Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати Тошкент – 2021.
3. Абдурахмонов Ш. Ўзбек адабий нутқида кулгу қўзғатувчи лисоний воситалар: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 1997. –23 б.
4. Дўсматов.Х Аския матнининг лингвостилистикаси. Филология фанлари бўйича фалсафа фанлари доктори (PhD) диссертация. Фарғона – 2018.36-б
5. Dusmatov, H., & Husaynova, M. (2023). МЕТОДОЛОГО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИГРЫ В СЛОВА В УЗБЕКСКИХ АНЕКДОТАХ. *Scientific Journal of the Fergana State University*, (2), 94
6. DUSMATOV, H. H., & HUSANOVA, M. (2021). Some stylistic events expressed in Uzbek anecdotes. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*,(12), 505-508.